

NEVELÉSTÖRTÉNET

AGGÁLYOS SZELLEMISÉGŰ ERDÉLYI ROMÁN ISKOLÁK ÉS MAGYAR OKTATÁSPOLITIKAI VÁLASZOK A 20. SZÁZAD ELEJÉN. A GOTHEÁS LUKRÉCIA-FÉLE ÜGY

Köő Artúr

Összefoglaló:

A köztudatban az a tévhit él, hogy az Apponyi-féle oktatásügyi törvények születését csupán a korszak magyar kormányainak asszimilációs szándékú iskolapolitikája eredményezte. A kérdés azonban sokkal összetettebb ennél. Abban, hogy 1907-ben napvilágot lásson, majd elfogadásra kerüljön a Lex Apponyi a magyar parlamentben, több esemény, tényező is közrejátszott. Az egyik – melyről e tanulmányban ugyan nem esik szó, de a szerzőnek más munkái részletesen foglalkoznak vele – az 1906-ban rendezett bukaresti kiállításon tanúsított erdélyi román tanítói magatartás, a másik pedig a századfordulóra megszorodó fegyelmi ügyek az erdélyi román pedagógusok és papok köreiben. A román történetírásban rendszeresen megjelenő „vád” a magyar tanfelügyelők „sovinizmusa”, melyről sokkal árnyaltabb képet kap az olvasó tanulmányunk elolvasását követően.

Kulcsszavak: Lex Apponyi, román nemzetiség, tanítók, Erdély, fegyelmi ügyek

Abstract:

A common misconception about the educational laws of Apponyi is that they were only passed to promote assimilation according to the intention of the governments of Hungary of the time. But the question is much more complex. Many different events and factors had previously contributed to the presentation and eventual passing of Lex Apponyi in

the Hungarian Parliament. One of these was the behaviour of Romanian teachers during the Bucharest Exhibition in 1906, which, although is not addressed by this article, has already been thoroughly discussed in other works by the author. Another such contributing factor was the increase of disciplinary actions among the Romanian teachers and priests in Transylvania around the turn of the century. An “accusation” regularly mentioned in Romanian historiography is the “chauvinism” of Hungarian school-inspectors, which is presented in a much more detailed manner in this paper to help readers get a better understanding of the situation.

Keywords: LexApponyi, Romanian nationality, teachers, Transylvania, disciplinary actions

A román pedagógusok és lelkészek politikai magatartása az iskola és a templom falain belül

Apponyi Albert 1907. február 10-én Wekerle Sándor miniszterelnöknek küldött levelében a következőket írta: „Az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről szóló törvényjavaslatot, kapcsolatban a községi és hitfelekezeti népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról, folyó évi január hó 24-én 325 eln. sz. a megküldött törvényjavaslatommal, van szerencsém Nagyméltóságodhoz azon tiszteletteljes értesítéssel átteni, hogy mindkét törvényjavaslatot egyszerre, és egy időben, a legrövidebb idő alatt, alkotmányos tárgyalás céljából, a képviselőház elé óhajtom terjeszteni. E végből kérem, hogy azok már a jövő héten tartandó minisztertanácsban tárgyalassanak.”¹ A kultuszminiszter sorai arról árulkodnak, hogy szeretne volna, ha az általa előterjesztett, az elemi iskolák életét befolyásoló törvényjavaslat minél gyorsabban az országgyűlés elé kerül, és azt minél előbb megszavazza a Ház. Mi indokolta azt, hogy a gróf a tervezett változtatásokhoz minél gyorsabban törvényi háttérrel kapjon? Mi befolyásolhatta Apponyit abban, hogy 1907-ben egy olyan törvénycsomag elfogadtatására törekedjen, ami konfliktusokat sejtetett a Magyar Királyság vezető politikusai és az országban élő nemzetiségek között?

Annak, hogy Apponyi Albert nem halogatta tovább a már korábban a magyar állam részéről megfogalmazott szándékot – mely szerint az iskolahálózatot és az oktatást fejleszteni kell, a korszerűsítésnek pedig elő kell segítenie a nemzetiségek asszimilálását –, nem csupán az volt az oka, hogy egy évvel korábban a bukaresti kiállításon az erdélyi román peda-

1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. ME K26, 721. csomó, 1907-XLI-461. Apponyi törvényjavaslatát elküldte gróf Zichy Aladár „Ő cs. és ap. kir. Felsője Személye körüli m. kir. miniszternek” is Bécsbe. Lásd: MNL OL K20-1907-151 (122d).

gógusok magatartása országos felháborodást váltott ki. A századfordulón a román pedagógusok és lelkészek politikai magatartása az iskola és a templom falain belül legalább annyira ösztönzhetette Apponyi grófot az 1907. évi XXVII. törvénycikk előterjesztésére és elfogadtatására, mint a román fővárosban korábban történtek.

1905 márciusában Arad vármegye főispánja, Monyorói báró Urbán Iván János arról tájékoztatta Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy vármegyéje járási főszolgabíráinak jelentései alapján „a görögkeleti és görög katolikus román lelkészek, amikor csak arra alkalom mutatkozik, nyíltan és alattomban [...] nemzet és hazaelenes magatartást és aktivitást tanúsítanak”.² Mindezeknek tudatában a főispán úgy gondolta, hogy meg kell figyelni ezeket a papokat, és az agitátorokkal szemben fel kell lépnie az államnak. Megemlítette levelében, hogy a vármegye román ortodox papsága a legutóbb lefolyt országgyűlési képviselői választások alatt is „szenvedélyes és szívós hazafiatlan izgatásával juttatta diadalra jelöltjeit”.³ Leszögezte, hogy az említett személyek nem pártpolitikai síkon gondolkodnak, hanem „feltétlen nemzetellenes” működést folytatnak a román tanítókkal együtt.⁴ Mint ahogy báró Urbán megtudta, mindezt az aradi görögkeleti román szentszék „nyomása alatt” teszik. „Épp úgy hivatalos, mint társadalmi életük folyását a magyar nemzet és hatóságok s általában minden ellen ami magyar, vad gyűlölség jellemzi” – írja Urbán Iván Berzeviczynek.⁵ Arról is panaszkodott levelében a főispán, hogy az izgatók pontos kilétéről nehéz információt szerezni, ugyanis a községek román parasztjait megfélemlítik, hogy azok ne merjenek vallomást tenni. Megjegyzi, hogy e községek iskolái felekezeti iskolák, így a tanítók a papok befolyása alatt állnak. „Szomorú, hogy a népnevelés ily kezekbe van letéve, s nyílt, vagy alattomos nemzet elleni izgatásuk annál szemérmetlenebb, mert papi javadalmuk az állampénztárból nyer kiegészítést és a tanítók közvetlen államsegélyben is részesíttetnek. Az izgatók megjavulását már úgy sem lehet remélni, kár és céltévesztett tehát még a legcsekélyebb segélyek engedélyezése is” – alapítja meg a főispán a kultuszminiszternek címzett levelének végén.⁶

A román egyházak papjainak és tanítóinak – magyar állam ellen irányuló – politikai magatartását nyomon követhetjük egy 1905-ös, a fentiekben említett, Arad vármegye szomszédságában lévő Hunyad vármegyei eset során is. 1905. május 15-én a Déváról kiküldött tanfelügyelő⁷

² MNL OL VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok, Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905) K802 11. tétel.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Valószínűleg Szabó Elemér. Feltételezésünk azon alapszik, hogy az eset után a tanítónő

a lugosi görög katolikus püspök kíséretében véletlenszerű látogatást tett a zsilymacesdparosenyi⁸ görög katolikus felekezeti és román tannyelvű elemi iskolában. Gotheás Lukrécia, az iskola tanítónője a felügyelet érkezésekor éppen egy verset osztott ki a tanulóknak, amelyet meg kellett tanulniuk. A kiosztott vers egy kézzel írott, román nyelvű írást tartalmazó verseskönyvből származott, melyet a tanfelügyelő elkért és megvizsgált.⁹ Ebben a hivatalosan kiküldött „iskolalátogató” több „hazaellenes tartalmú” verset fedezett fel, s a versgyűjteményt lefoglalta. Mindezt az iskolalátogatásról szóló jegyzőkönyvben fel is tüntette. A látogatást nem csak ez tette különlegessé. A kiküldött azzal is szembe-sült, hogy az iskola tanulói „úgy felelnek a hazai magyar történelemből és földrajzból, mintha idegen ország nemzetének történetéről és földrajzáról felelnének”.¹⁰ „Előadásukban, felfogásukban semmi jelét nem lehet észlelni a magyar nemzet iránti szeretetnek, hazafias lelkesedésnek” – állt a Déváról a minisztériumba küldött jelentésben.¹¹ Az inspektor ennek okát abban látta, hogy olyan könyvekből tanított a pedagógus, amelyek „egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy a tanulóknak a magyar haza fogalmát, szeretetét beoltsák, a magyarság iránti testvéri szeretetet fölkeltsék, gyarapítsák s az elérni kívánt hazafias érzés kifejlődését biztosítsák”.¹² „A hazaellenes oláh vezérférfiak, valamint a Moldva- és Oláhország jelentősebb, de a magyar haza történelmében csak szomorú szerepet játszott vajdák dicsőítése, valamint az oláh nemzet római eredetét hirdető tanok nem lehetnek alkalmasak arra, hogy a haza oláh nemzetiségű lakosságában a kívánt érzelmek kifejlődjenek, sőt ezen tanok a magyarságot úgy tüntetik föl, mint az ő országukba betolakodó s elnyomó nemzetet” – állapították meg Déván, miután a tanfelügyelő által kritizált tankönyvek tartalmát megvizsgálták.¹³

A Hunyad vármegyei tanfelügyelőség kritizálta, hogy a zsilymacesdparosenyi iskolában használt, Ștefan Pop által írt *Carte de citire*-ben (Olvasókönyvben) nincs egyetlen hazafias szellemű olvasmány vagy vers sem. A *Limba românească* (Román nyelv) című vers az Istenre való hivatkozással a román beszéd és írás tanulására buzdít, s kimondja, hogy ami „idegen”, az egy román tanuló lelkének nem kell.¹⁴ Sérelmezték, hogy a

– mint az alábbiakban látni fogjuk – Szabó Elemérnek küldött magyarázkodó levelet.

⁸ Román neve: Jiu-Paroseni.

⁹ Az 1876. szeptember 2-án keltezett s az egyházi főhatóságoknak eljuttatott 20.311. számú rendelet 6. bekezdése értelmében kéziratot nem lett volna szabad használni oktatási célból.

¹⁰ MNL OL VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok, Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905) K802 11. tétel.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Érdekes adalék, hogy George Joandrea, a lugosi ortodox, román tanítási nyelvű fiú- és

magyar történelem egyetlen alakjáról sincs említés, de benne vannak a rómaiak, akik kapcsán azt tanítja, hogy a románok tőlük vették át a nyelvüket. Magyarország földrajza kapcsán csak a románok által lakott régiókról találhatóak részletek, Budapestet meg sem említi, de Romániáról hosszasan olvashat benne a tanuló. Sértőnek vélték, hogy nemcsak a romániai, de a hazai részeknél is a földrajzi nevek mind kizárólag román elnevezés szerint vannak feltüntetve.¹⁵ A tanítónő által szintén használt *Istoria Ungariei* (Magyarország története) című könyvet – amelynek a szerzője nem volt feltüntetve – azért találta a tanfelügyelet alkalmatlannak, mert benne „vörös fonalként húzódik végig a dákoróman elveket

leánynevelő intézet tanítója és igazgatója, valamint Timotei Popovici román énektanár is hasonlóképpen vélekedett. Utóbbi iskolájának évkönyvében a következőket írta: „Mindezek felett az idegen zenék befogadása káros a mi kultúránkra, az idegen népek zenéinek befogadása veszélyes. Kis nép vagyunk. Vegyülve, körbevéve vagyunk olyan népekkel, akiknek más szokásaik vannak, más a kultúrájuk és mások az eszméik. Ezek az eszmék nem egyeznek meg a mi eszméinkkel és ellenségesen egymás ellentétjei. [...] Éppen ezért nem megbocsájtatható az, ha idegen népek zenéit gyűjtjük be, teszünk magunkéivá. Ezért az a tanító, vagy az a pap, aki idegen éneket vagy játékot tanít, olyat tanít, amelyek nem helyezhetők a mi román lelkünk szabta korlátok közé és elárulja népét, hibás lesz abban, hogy ellop valamint az ősök kincseskamrájából. Ezzel legyen tisztában az az intézmény vagy személy, aki idegen éneket akar a román szívébe juttatni.” Lásd: Eusebiu Roșca (szerk.): (1907): *A nagyszebeni román tannyelvű ortodox pedagógiai és teológiai intézmény évkönyve 1906/1907*. Nagyszeben. 11. Joandrea a következőket állította az óvodába járó román gyerekekről: „Azok, akik továbbra is maradnak az óvodában és nem menekülnek el – kicsivel több időt maradnak –, egy olyan nyelvet sajátítanak el, abból adódóan, hogy a román és magyar szavakból egy keveréknyelvet hoznak létre, amely egy madárnyelvhez hasonlít, és amelynek semmi értelme.” George Joandrea (1905): *Jocurile de copii și importanța lor pedagogică. Raportul VIII al școlalei capitale ortodoxe or. române de baieții și fetițe din Lugoj pe anul școlastic 1904/1905*. 1–10.

¹⁵ Az 1898. évi IV. tc. 5. §-a kimondta: „Állami, törvényhatósági és községi, valamint egyéb hivatalos iratokban, községi pecséteken, bélyegzőkön és jelzőtáblákon, továbbá az állam, a törvényhatóságok és községek közvetlen rendelkezése alatt álló intézetek és üzemek ügykezelésében, a nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben és térképeken, úgyszintén ezeknek az iskoláknak nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain, valamint pecsétjein és bélyegzőin, végül a közjegyzői iratokban – tekintet nélkül arra, hogy a felsorolt iratok, tankönyvek, nyomtatványok, pecsétek, bélyegzők stb. az állam hivatalos nyelvén vagy más nyelven vannak-e szerkesztve, – kizárólag a község hivatalos neve használandó azon írásmód szerint, a mint az az országos községi törzskönyvben vezetettik. A nyilvánossági joggal bíró iskolákban használt tankönyvekben és ezen iskoláknak a nyilvánosság elé kerülő nyomtatványain a hivatalos név mellett az ettől eltérő történeti vagy közhasználatú elnevezések magyarázólag való feltüntetése nem esik a szakasz rendelkezése alá. Törvényeségi cégbejegyzések szövegében, kormányhatósági jóváhagyást vagy láttamozást igénylő okmányokban és egyéb iratokban, valamint a közhitelességgel és hivatalos jelleggel bíró minden más viszonylatban is kötelező ugyan a községek hivatalos nevének használata, de e mellett az ettől eltérő elnevezés zárójelben feltüntetendő.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800004>. TV (letöltés dátuma: 2020. 05. 24.).

tápláló fölfogás”.¹⁶ Ugyanezért képezte kritika tárgyát a Gotheás Lukrécia által használt, Vasile Goldiș által írt *Istoria Patriei* (A haza története) című tankönyv. Volt egy negyedik tankönyv is, mellyel a felügyelet nem volt megelégedve. A címe *Geografia* (Földrajz) volt, szerzője szintén ismeretlen, s benne Románia szomszédjaként nem Magyarország, hanem Erdély szerepelt. „Erdélynek önállóan való hivatalos használata már csak azért sem engedhető meg, mert ezen elnevezésnek itt, a román nemzeti-ségi vidéken különös jelentősége is van” – fogalmazták meg kritikaként a vármegye tanfelügyelői.¹⁷

Amikor Réthi Lajos a Hunyad vármegyei tanfelügyelet nevében tájékoztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot a fentiekről, levelében megjegyezte, hogy az ominózus verseskönyvet azon jelentéssel együtt juttatja el Budapestre, mely tanúsítja, hogy Gotheás Lukrécia zsilymacesdparosenyi görög katolikus tanítónő az 1905. évi január hó 4-én kelt 103.980/1904. számú rendeletnek köszönhetően évi 100 korona I. ötödéves korpótlék államsegélyt kap. Javasolta Berzeviczy Albert kultuszminiszternek, hogy minden olyan eszközt, amely „táplálja a dák-román álmot, erélyesen meg kell semmisíteni”, és az iskolákban csak olyan tankönyveket szabad engedni használni, amelyek tartalma hazafias szellemű, s alkalmas a magyarság és a nemzetiségek közti testvéries viszony megteremtésére.¹⁸ „Nem magyar tannyelvű iskolákban csakis a Nagyméltóságod által jóváhagyott tankönyvek használata volna megengedendő, minden más tankönyv használata pedig tilalom alá vetessék” – tanácsolja Réthi minisztériumba írt levelében.¹⁹ Javaslatának szükségességét azzal is magyarázta, hogy iskolalátogatások alkalmával nehéz a tanfelügyeletnek a tankönyvek tartalmát folyamatosan vizsgálni, ugyanis nemcsak az egyes egyházi főhatóságok alá tartozó iskolák nem használnak ugyanolyan tankönyveket, hanem még az egyes iskolák tanulóinak is többféle szerzőtől vannak tankönyveik. A tankönyveknek állandó vizsgálása az iskolalátogatást nagyon lassúvá és nehézkéssé tenné, míg ha csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által jóváhagyott tankönyvek kizárólagos használatát mondaná ki a törvény, iskolalátogatások alkalmával a használt tankönyvek könnyen áttekinthetőek lennének.

Réthi levelét 1905. május 23-án írta. Pár nappal korábban a zsilymacesdparosenyi iskola tanítónője levelet küldött Szabó Elemérnek Dévára. Gotheás Lukrécia arra kérte Szabó tanfelügyelőt, hogy ne indítson

¹⁶ MNL OL VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) iratok, Pedagógusok és lelkészek politikai magatartásával kapcsolatos ügyek (1905) K802 11. tétel.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. Feltételezhetően az ilyen jelentések, esetek is közrejátszhattak abban, hogy az 1907-es Lex Apponyi több paragrafusában is törekedett arra, hogy az állam által engedélyezett tankönyveket használják a tanítók.

ellene fegyelmi eljárást, mert – mint a látogatáskor is állította – a kézzel írott könyvből osztotta ki ugyan megtanulásra a verset, de a szintén abban lévő hazaellenes verseket esze ágában sem volt tanítani. Tiszta papír hiányában kénytelen volt a kézzel írott könyvecskébe írni a kiosztott verset – állította Gotheás –, s arra kérte Szabót, hogy érdeklődjön a lupényi iskola igazgatójától afelől, hogy volt-e ő valaha „hazafiatlan modorral”.²⁰ Azzal védekezett, hogy ha bűnös lenne, akkor megpróbálta volna eltenni a könyvet az asztalról, és nem hagyta volna azt a katedrán heverni. Levelelének utolsó soraiban azért esedezett, hogy a tanfelügyelő juttassa vissza a könyvet hozzá, és ne legyen fegyelmi ügy a történekből. Fontos megjegyezni, hogy az elkobzott, kézzel írt könyvecske tartalmazott ugyan üres oldalakat és kézzel írott párbeszédet, de leginkább olyan verseket, amelyek a román nemzeti identitás erősítésére voltak hivatottak. Íme néhány verscím: *Patria română* (A román haza), *Cântecul națională* (Nemzeti dal), *Imnu populare* (A nép himnusza), *Limba românească* (A román nyelv). Az sem elhanyagolható tény, hogy a román tanítónő helyesírása és magyar nyelvtudása hagyott némi kívánnivalót maga után, pedig az 1879. évi törvény értelmében tanítóként és segédtanítóként csak olyan személy lett volna alkalmazható, aki a magyar nyelvet beszédben és írásban anynyira ismerte, hogy azt növendékeinek tanítani is tudta.

A tanítónő nem járt sikerrel. Mind a kézzel írott könyv, mind pedig Réthi Lajos levele – melyben beszámolt Szabó Elemér parozsenyi iskolalátogatásáról – a kultuszminiszter asztalán kötött ki. A levéltári dokumentumok azt erősítik meg, hogy a minisztériumot leginkább a Déván kritizált tankönyvek tartalma s ennek révén az oktatásban való használhatósága érdekelte. Ezt bizonyítja, hogy Halász Ferenc miniszteri tanácsos 1905 júliusában arra utasította Miklós Gergelyt, az Országos Tanszermúzeum titkárát, hogy a négy kritizált könyvet, valamint az elkobzott, kézzel írt versgyűjteményt vizsgálja meg, és bírálja azokat. Miklós közölte, hogy a múzeumi bizottságban román nyelven beszélő személy nincs, így szakvéleményt nem tudnak nyújtani. Mivel a vizsgálatra szánt könyvek – a címlapon látható felirat szerint – csak az egyházi hatóságok által engedélyezettek, így – a Tanszermúzeum állítása szerint – a fennálló szabályzat értelmében a múzeum bizottsága nem is illetékes a bírálatok elvégzésében.²¹ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Dr. Siegescu Iosif Budapesten tanító, román származású főgimnáziumi tanárt is felkérte a tankönyvek analizálására. Siegescu bírálatában megállapította, hogy a tankönyvek közül háromban az 1898: IV. tc. 55. §-a „egyáltalán nem respektáltatik”.²² Mivel ennek ellenére a román tanár bírálatát „el-

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

nézőnek” találta a Minisztérium, 1905. november 21-én felkérést kapott Dr. Jancsó Benedek, az Országos Középiskolai Tanáregyesület alelnöke is, hogy „az 1898: IV. tc. 5. §-ának nem respektálásán kívül, nem tartalmaznak-e egyéb törvényellenességeket” a *Carte de citire* (Olvasókönyv), az *Istoria Ungariei* (Magyarország története), az *Istoria patriei* (A haza története) és a *Geografia* (Földrajz) címet viselő román elemi iskolai tankönyvek.²³ Mindezekén túl arra is kérték Jancsót, hogy mondjon véleményt arról, hogy Gotheás Lukrécia zsilymacedsparosenyi tanítónő működése és eddigi magatartása alapján helyénvalónak, szükségesnek véli-e ellene a fegyelmi vizsgálat elrendelését.

Jancsó Benedek válasza december 29-ig nem érkezett meg, a Minisztérium szerette volna elindítani a fegyelmi eljárást a tanítónő ellen, de 1905 decemberében erre már nem került sor, ugyanis rendeződni látszott a Gotheás-féle ügy. Réthi Lajos királyi tanfelügyelő december 4-én írt levelében arra kérte Berzeviczy utódját, Lukács György vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a november 26-án keltezett rendelkezés végrehajtása – mely fegyelmi vizsgálatot rendelt el – helyett keresse fel a lugosi görög katolikus püspököt (mely alá a zsilymacedsparosenyi iskola tartozott), és ösztönözze arra, hogy tanítói kapjanak szigorú utasítást arra vonatkozóan, hogy „az iskolai helyiségekben oly írott, vagy nyomtatott” tankönyveket, amelyek „meg nem engedhető, sőt tiltott dolgokat tartalmaznak, sem maguk ne használjanak, sem tanítványaik által használni ne engedjenek”.²⁴ Réthi a dr. Hosszu László püspökkel való kapcsolatfelvételt azért találta megoldásnak, mert hasonló ügyek esetében a Hosszuval történt egyeztetését követően mindig megoldódott a probléma az adott oktatási intézményben. „A lugosi Püspök úrnak ezen hazafias irányzata kellő biztosítékot nyit arra, hogy a főhatósága alá tartozó iskolákban tapasztalt rendellenességeket minden erősebb nyomás nélkül is, saját hatáskörében meg fogja szüntetni” – írja Réthi Lukács György kultuszminiszternek küldött levelében.²⁵

Az 1905-ös esztendőben történt más olyan eset is, ami egy adott pedagógus politikai magatartásával volt kapcsolatos, és fegyelmi vizsgálatot vont maga után. Példának okáért Földes Károly újpesti tanító betegségeire hivatkozva kért és kapott szabadságot, de a gyógykezelés helyett a gyulai választókerületbe utazott, ahol Szucság faluban uszította a román lakosságot a Szabadelvű Párt jelöltje ellen. Földest hazarendelték, s bár azt állította, hogy Kolozsváron járt orvosi kivizsgáláson, több tanú vallotta: látták a tanítót agitálni. Végül az újpesti pedagógus ügyé-

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

vel kapcsolatosan megindult a fegyelmi vizsgálat.²⁶ Az erdélyi román tanítók kihágásai – az Arad vármegyei esetek és a Gotheás-féle ügy is – azonban túlmutattak a pártpolitikai magatartású tanítói ügyeken. Berzeviczy Albert kultuszminiszterségének ideje alatt, a nemzetiségiek aktivizálódásával egyidejűleg, gyakoribbá váltak a nemzetiségi iskolák feletti szigorúbb ellenőrzések.²⁷ A tanfelügyelet látogatásai során többször tapasztalta azt, hogy a román nyelvű oktatási intézmények „államellenes tevékenysége” nemcsak jelen van, mint probléma, de annak megakadályozása törvényi háttér nélkül lehetetlen. Ha elfogadjuk igaznak a zsilymacesdparosenyi tanítónő állítását, mely szerint „nem folytatott hazaellenes tevékenységet”, akkor is – mint megoldandó probléma – fölmerült a kérdés: Melyek azok a tankönyvnek szánt kiadványok, amelyek használhatók – szellemiségüket figyelembe véve is – az oktatásban, és melyek azok, melyek nem engedélyezhetőek? Az sem volt világos a legmagasabb szinten sem, hogy ki lehet(ne) hivatott a kétes tankönyvek tartalmának felülvizsgálatára. Mindezeket a jogi hézagokat akarta felszámolni Apponyi Albert, amikor a kultusztárca élére került. Egyértelműnek látszik az a következtetés, mely szerint a jogi kiskapuk megszüntetésére irányuló lépéseket felgyorsította a nemzetiségi tanítók és papok államellenes magatartása. Elmondható, hogy ezen szándékát a gróf az 1907. évi XVII. tc.-kel megvalósította (lásd például a 20. §-t), ugyanakkor az is megállapítható, hogy hiába született meg a törvényi háttér, sok esetben nem hajtották végre a jogszabályokat, mint ahogy nem hajtották végre a Lex Apponyit megelőző, korábbi oktatásügyet érintő törvények némelyikét sem. Gotheás Lukrécia ellen – ha a minisztérium törekedett volna a törvények minden esetben történő végrehajtására – akár az 1876-os rendelet megszegéséért is (mely szerint kéziratot oktatási célra nem lett volna szabad használnia) fegyelmi eljárást lehetett volna indítani, mégsem ez történt. Réthi Lajos királyi tanfelügyelő, feltételezhetően annak érdekében, hogy kerülje a konfrontációt a vármegye román felekezeteinek előljáróival, arra biztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, hogy a törvényi kereteket félretéve, az iskolafenntartóval vegye fel a kapcsolatot, mert ez garantálja a megoldást a problémára.

²⁶ Kőő Artúr (2015): *Erdélyi adalékok a Lex Apponyihoz*. Underground Kiadó, Budapest. 30.

²⁷ Farkas Mária (2008): *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon*. Trezor Kiadó, Budapest. 117.

Janus-arcú Szabó? Szabó Elemér tanfelügyelő gyakorlati tevékenysége, írásai, valamint a román kortársak beszámolóí alapján és a levéltári dokumentumok tükrében

„Soha nem lehet elfelejteni a román kultúra üldözőjének, Szabó Elemér sovinizta tanfelügyelőnek az emlékét, aki arra törekedett, hogy minél nagyobb terheket rójon az egyházi iskolákra, s utat készített egy ilyen haszontalan törvény [mármint a Lex Apponyi] végrehajtásához. Sok román kulturális erődítmény bontott zászlót, egyesek elvesztették bátorságukat, s kevés olyan intézmény volt, aki hőiesen szembeszállt az ellenséggel. Az egyetlen dolog azonban, ami ellen a legtöbb egyházi iskola felemelte szavát, az az említett tisztességtelen tanfelügyelő volt.”²⁸ Az *Olteanul* (Oltyán) című lap így jellemezte Szabó Elemér tanfelügyelőt és minősítette annak munkáját. A *Gazeta Transilvaniei* egyik 1908-as száma pedig azért támadta Szabó „sovinizta” inspektort, mert mást mond és mást tesz. A magyarok és románok szoros barátságáról beszél, ha az iskolai törvények végrehajtásáról van szó – állítja a *Gazeta Transilvaniei* –, miközben a *Néptanítók Lapjában* megjelenő cikkei teljesen másról, heves nacionalizmusáról tanúskodnak.²⁹ Valószínűleg a *Gazeta Transilvaniei* cikkírója jól érzett rá erre az ambivalenciára. Ugyanis Szabó Elemér *Néptanítók Lapjában* megjelent írásainak tartalma és a Gotheás-ügy lefolyása szöges ellentétben állt egymással.

Hogy ez bizonyítást nyerjen, meg kell ismerkednünk Szabó Elemér *Néptanítók Lapjában* megjelent egyik írásával.³⁰ Cikkének elején a magyar tanfelügyelő leszögezte, hogy kétségtelenül Hunyad megye a legnehezebb „viszonyú” vármegye az országban. Ennek okát abban látta, hogy a „legválságosabb események” e területen zajlottak a magyar történelem során.³¹ A török invázió alatt e vármegye volt hazánknak az a kapuja, amelyen át igyekezett az ellenség betörni, s a hosszú idők küzdelmei alatt a magyarság itt megritkult – állította Szabó. Az idők folyamán a Zsil völgyén felhúzódó románság vette át helyét, s a megmaradt magyarságot kezdte magába olvasztani. A folyamatos beáramlásokkal a románság erősödött és a magyarság ellen fordult, valamint a múltban is – állította a szerző – az „oláh lázadások melegágya volt Hunyad megye, s itt a leghevesebb minden oláh mozgalom”.³² 1907-ben a vármegye fa-

²⁸ *Olteanul*, anul III., nr. 32/1911. 2–3.

²⁹ *Gazeta Transilvaniei*, anul LXXI., nr. 226/1908. 1.

³⁰ Szabó Elemér (1907): Magyar iskola nemzetiségi vidékeken. *Néptanítók Lapja*, 40(35): 1–4.

³¹ A térséget érintette az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés, amely etnikai színezetű parasztfelkelés volt, de a román–magyar ellentét az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején is felszínre tört. Valószínűleg Szabó ezekre az „eseményekre” gondolt.

³² Szabó Elemér: i. m. 1.

luiban megtalálhatóak voltak még a római katolikus, evangélikus és református templomok, de a magyar nyelv a többség számára idegen nyelv volt, s legfeljebb a község lakosainak családi nevei mutatták, hogy az illetők – ahogy az inspektor fogalmazott – „magyar törzsből” származtak. A czebeni³³ Iancu-fa,³⁴ az algyógyi betemetett kút,³⁵ az oláh lázadások szomorú emlékei is itt vannak, olvashatjuk a cikkben. „A haza sorsának jobbra fordulásával kormányaink bölcsen látták, hogy a magyarság számára életkérdés az elrománosodás meggátolása és az elveszett véreink visszaszerzése” – írta Szabó Elemér publicisztikájában.³⁶ A „nagy munka” sikerét elsősorban az állami elemi népiskolák működtetésétől várták Szabóék. Annak, hogy milyen sikereket képes elérni egy jól vezetett állami elemi népiskola, egyik jó példája volt – Szabó tanfelügyelő szerint – a Hunyad megyei Dobra állami elemi népiskolája.

Dobra a megszünt határőrvidék egyik központját képezte, s a csíki székelyek századjának volt állomáshelye.³⁷ A katonai szolgálatnak s a vidékre betelepülő románságnak nagy szerepe volt abban, hogy a székely huszárszázad leszármazottjai lassan-lassan elrománosodtak, s mikor a határőrezred megszűnt, már teljesen asszimilálódtak. A határőrök utódai románoknak tekintették magukat, s a vallásukra nézve is a görögkeleti felekezetbe olvadtak. Így történt, hogy a határőrvidék megszüntetésével az iskolai célokra adományozott kincstári javakat, amiket máshol a községi jellegű iskolák fenntartására fordítottak, Dobrán a görögkeleti felekezeti és oláh tannyelvű elemi iskola javára írták.³⁸

„A magyarság számára ily elveszett helyre létesítettek 1885-ben állami elemi népiskolát, amelynek első tanítója Márton Gergely jó csíki székely volt” – írta Szabó Elemér.³⁹ A vármegye akkori tanfelügyelője Réthy Lajos volt, és a fiatal tanítót ezekkel a szavakkal bocsátotta útra: „Kedves fiam! Nem sok jóval bízathatom, az ön munkásságától várjuk, hogy az iskola ott gyökeret verjen.”⁴⁰ Az ifjú tanító kített magáért, igaz, elein-

³³ Cebe (románul Tebea): falu Erdélyben, az akkori Hunyad vármegyében.

³⁴ 1872-es halála után Zaránd vármegye akkori román tisztikara Cében temette el Avram Iancut, az 1848–1849-es szabadságharcban részt vevő móc vezért. A sír melletti, több száz éves tölgyfát valószínűleg alaptalan hagyomány köti Horea személyéhez, aki az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés egyik román vezére volt. A parasztzvezér a legenda szerint a tölgy alatt állva szólt a román lakossághoz.

³⁵ Kun Kocsárdnak, Hunyad vármegye alispánjának, Algyógyon volt kastélya. Az 1848–1849-es szabadságharc ideje alatt birtokait a volt jobbágyok feldúlták, a magyar cselédségét megölték. A holttesteket az algyógyi kastély kútjába dobálták a lincselők. Lásd: *A Hét*, 1998. szeptember 10. XXIX. évf. 37. sz. 2.

³⁶ Szabó Elemér: i. m. 1.

³⁷ Dobra: falu Erdélyben, Hunyad vármegyében. Dévától 28 km-re nyugatra, a Maros bal partján fekszik.

³⁸ Szabó Elemér: i. m. 2.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

te a munkája nehéz volt. Az erős gyökerekkel rendelkező románság körében egy magyar tannyelvű iskola alapjait kellett leraknia, s azt életerős intézménnyé fejleszteni, holott ehhez a „bízható kellékek” hiányoztak.⁴¹ „Most már negyedszázados múlt bizonyítja, hogy megoldotta feladatát, mert a kifejlett, erős iskola terebélyes faként árnyékolja be a vidéket, s hirdeti nemzeti létünk erősödését, gyarapodását” – állította Szabó.⁴²

Az ifjú Márton Gergely elsajátította a román nyelvet, és gyermekeket toborzott. Eljárt a piacra, meglátogatta a gyermekes szülőket, s „cukorral, dióval” csalogatta a gyermekeket iskolába.⁴³ Karácsonyig – mivel évkezdéskor egy jelentkező sem volt – 13 tanulót toborzott össze, s ekkora gyereklétszámmal vette kezdetét a tanítás. Kitaró munkával három év után a gyerekek száma meghaladta a kilencven főt. Rövid idő alatt három tanerősre kellett az iskolát fejleszteni. „Mire az iskola a negyedszázados főnállását fogja ünnepelni – olvashatjuk a cikkben –, bizonyára a 4. tanterem is be fog már népesülni.”⁴⁴ Az intézmény népszerűvé vált a szülők körében. A román tanítók, papok és jómódú földművesek gyerekei is ebbe az iskolába iratkoztak be „a magyar beszéd elsajátítására és a hazafias magyar érzés beszívására”.⁴⁵ A nagyobb múlttal rendelkező román iskola folyamatosan sorvadt, s ha a nemzetiségi izgatással, valamint a szegénységgel és a babonáság sötétségével küzdő népet ezerféleképpen nem nyomorítanak meg – írta Szabó –, valamint a magyar kincstári alap nem segítené az oktatási intézményt, akkor már bezárta volna kapuit.⁴⁶ „Ma ott tartunk, hogy a lefolyt 1906/1907 tanévben a dobrai oláh tannyelvű iskolába járt 123 tanuló, az állami iskolába járt 132 tanuló” – ad konkrét információkat Szabó Elemér.⁴⁷

Az 1907-ben Dobrán tartott tanítói nagygyűlésre érkezett pedagógusokat a község bírója, Takács Miklós „magyaros” fogadtatásban részesítette. A cikk írója azt is tudatta írásában, hogy Takács, a község elöljárója csak felnőttkorában tanult meg magyarul, annak ellenére, hogy apja még református vallású magyar volt. Hazafias szellemű magyar beszéddel fogadta a bíró a gyűlésre érkezőket, melyhez „a nemzeti színű zászlók erdejével kivonult tanulók és hozzátartozóik kiáltották az éljent”.⁴⁸ Szabó Elemér leszögezte, hogy a dobrai állami elemi iskola munkássága s az

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. A cikk szerzője által felvázolt „pozitív” kép ellenére tudnunk kell azt, hogy Dobra volt az a település, ahol 1903. június 6-án, az időközi választásokon az erdélyi románság politikai passzivitását látványosan feladta. Országgyűlési képviselővé választották Aurel Vlad szászvárosi ügyvédet, a Román Nemzeti Párt jelöltjét.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

itt tartott tanítói nagygyűlés újabb tanulással szolgált, és példaként kell követnie a tanítóságnak annak érdekében, hogy nemzetiségi vidékeken magyarosítani lehessen.⁴⁹ Szabó szerint ezt a „feladatot” csak úgy lehet végrehajtani, ha a következőket figyelembe vesszük az oktatásügy irányítói:

1. Az állami elemi iskolák hivatottak egyedül az elidegenült magyarság visszaszerzésére és a nemzetiségek hazafias és magyar szellemű nevelésére.
2. Az egy helyben való hosszú szolgálat a sikeres működésnek egyik fő kelléke.
3. A színmagyar vidékről származó ifjú tanító alkalmazása a legkedvezőbb.
4. A tanítói nagygyűléseknek vidéki helyeken való megtartása az ot-tani iskola munkásságára és hatására jótékony és erősítő befolyással van.

Szabó Elemér azt is megemlítette, bár már több cikkében is írta, hogy a Felvidékről és Székelyföldről származó tanítók a legalkalmasabbak arra, hogy a nemzetiségi vidékeken, román lakosok között tevékenykedjenek, oktassanak. A románsággal vegyesen lakó és közülük származó tanítók „ezekkel a viszonyokkal szemben” közömbösek.⁵⁰ Ha azt akarja a Minisztérium, hogy a dobri iskolához hasonlóak jöjjenek létre románok lakta területeken, akkor felvidéki vagy székelyföldi tanítókat kell alkalmazni, s biztosítani számukra a legjobb feltételeket, például jó lakást, jó kertet stb. – javasolta Szabó Elemér cikkének végén.⁵¹

Bizonyítható, hogy a román sajtó Szabó Elemér magyar királyi tanfelügyelőt úgy állította be, mint az erőszakos, magyarosítani kívánó állami oktatáspolitikai szimbolikus alakját. Janus-arcúsággal vádolták, mondván, hogy mást mond és mást tesz, s ez úgy látszik, igaz volt. Csakhogy pontosan ez az, ami a román vádakat cáfolja. Míg Szabó *Néptanítók Lapjában* megjelent cikkei⁵² kapcsán valóban az a látszat keletkezhet, hogy a tanfelügyelő a „román kultúra üldözője”, aki a román iskolák bezárásán és a román pedagógusok ellehetetlenítésén dolgozott, a gyakorlati tevékenysége teljesen másról árulkodik. A Gotheás Lukrécia-féle ügy is bizonyíték arra vonatkozóan, hogy mind Szabó Elemér, mind pedig felettese, Réthi Lajos inkább a szavak szintjén tekinthetőek a román iskolák „rémjeinek”. A román tanítónő által használt olvasókönyv kapcsán is csupán azt sérelemeztek, hogy nincs benne egyetlen történelmi alakról sem szó, nem pedig azt, hogy miért nincs benne csak magyar történelmi személyiség, Réthi pedig saját maga vallotta be Lukács György kultuszminisz-

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Lásd például: Szabó Elemér (1906): Nemzetiségi iskoláink rendezése. In: *Néptanítók Lapja*, XXXIX. évfolyam, 20. sz. 1–4.

ternek írt levelében, hogy több olyan esetben is, amely fegyelmi vizsgálatot vonhatott volna maga után, a román görög katolikus püspök segítségét kérte inkább, s így rendeződtek a kényes ügyek. Bár az újságcikkek a román vádak valódiságát erősítetik az olvasóban, a levéltári dokumentumok más szemszögből láttatják az említett személyek tevékenységét.